

Anta TRUMPA

LU Latviešu valodas institūts

DAŽI SEMANTISKI ATŠKIRĪGI HOMOĢENĒTISKI KRĀSU NOSAUKUMI LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU VALODĀ (*zils : žilas, ruds : rūdas*)

Šajā rakstā sastatāmajā aspektā (pa pāriem) tiks aplūkoti tādi latviešu un lietuviešu valodas krāsu nosaukumi, kas formāli atbilst viens otram, bet nozīmes ziņā atšķiras, respektīvi, tiek attiecināti katrā valodā uz citu krāsu.

Ekscerpējot vārdnīcu *Lietuvių kalbos žodynas* (LKŽ), izdevās noteikt 37 ārēji līdzīgu latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdu pārus, kas abās vai vienā no valodām raksturo kādu krāsu. Papētot šo vārdu pāru nozīmju atspoguļojumu mūsdienu latviešu un mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcās, atklājās, ka nozīmes ir ļoti līdzīgas vai identiskas tikai 19 jeb 51% vārdu pāru, no tiem 36% pirmatnīgo un 60% atvasināto. Šis nozīmju ziņā identisko vārdu procents ir nedaudz mazāks nekā starp īpašības vārdiem kopumā – 55%, no tiem 47% pirmatnīgo un 61% atvasināto vārdu pāru (Trumpa 2005, 33).

Onomasioloģiskā aspektā skatoties, respektīvi, par atskaites punktu izvēloties nevis leksēmas, bet jēdzienus, atšķirība ir līdzīga – no biežāk sastopamajām krāsām (balts, brūns, dzeltens, melns, sarkans, violets, zaļš, zils) pusei nosaukumi latviešu un lietuviešu valodā ir darināti no atšķirīgām saknēm.

Rakstā sīkāk ir analizēti divi formas ziņā atbilstoši, bet semantiski atšķirīgi latviešu un lietuviešu valodas vārdu pāri: latv. *zils* : liet. *žilas* ‘sirms’; latv. *ruds* : liet. *rūdas* ‘brūns’. Balstoties uz etimoloģijas, dialektoloģijas, seno tekstu un folkloras dotumiem, mēģināts noteikt, kura valoda glabā senāku nozīmi, kādi semantiski procesi ir notikuši attiecīgā krāsu apzīmējuma nozīmes attīstībā.

1. Latv. *zils* ‘tāds, kam ir, piemēram, skaidras debess, rudzupuķu krāsa’ (LLVV 8, 636) : liet. *žilas* ‘1. balts (piem., par matiem), resp. sirms’; ‘2. pārn., tāds, kas sniedzas tālā senātnē, vecs’ (DLKŽ⁴ 957).

Kā redzams, šie abi nepārprotami ģenētiski atbilstošie baltu valodu vārdi latviešu literārajā un lietuviešu literārajā valodā apzīmē katrs savu krāsu. Spriežot pēc seno rakstu dotumiem, šiem vārdiem nozīmes ir bijušas atšķirīgas jau vismaz kopš 17. gadsimta, jo tieši ar tādām pašām nozīmēm kā mūsdienās šie vārdi ir lietoti gan latviešu, gan lietuviešu senajos tekstos. Tā, piemēram,

G. Mancelis grāmatas "Lettische Postill" III daļā raksta: ..winja Atztinjas tick **Sillas** (Mancelius 1654, III 51). Savukārt K. Sirvīda 1620. gadā izdotās vārdnīcas 166. lpp. vārds *žilas*, tāpat kā mūsdienās, minēts ar nozīmi 'sirms' (SKSŽ 355). Arī A. Sabaļausks atzīst, ka liet. *žilas* (acīmredzot mūsdienu nozīmē) dažkārt ir lietots XVI–XVII gs. lietuviešu rakstos (Sabaliauskas 1990, 177). Ir grūti pateikt, kurš vārds – latviešu vai lietuviešu – glabā senāku nozīmi, jo, kā atzīst etimologi, šīs saknes vārdi vairākās indoeiropiešu, galvenokārt baltu un slāvu, valodās apzīmē dažādas krāsas, tā, piemēram, E. Frenkels liet. *žilas* 'sirms' saista ar liet. *žiļsvas* 'iepelēks, nedaudz pelēks', *žēlti*, *žylė* 'zīlīte (putns)', latv. *zils*, *ziļš* 'zils', *zīle* 'koraļļi, pērles', *zaļš* (Fraenkel II 1308). Savukārt A. Sabaļausks šos vārdus kopā ar vairāku citu krāsu nosaukumiem (liet. *žālas* 'tumši brūns (par dzīvniekiem)', liet. *žālias* 'zaļš', latv. *zaļš*, krievu *зеленый* 'zaļš', poļu *zielony* 'zaļš', latv. *zēlts* u. c.) atvasina no ide. darbības vārda saknes **ghel-* 'spīdēt' (Sabaliauskas 1990, 132). Laikam jāpiekrīt K. Karulim, kurš atzīst, ka zilās krāsas apzīmējums valodās izveidojies relatīvi vēlu, tādēļ zilās krāsas nosaukumi baltu valodās darināti atšķirīgi – pēc valodu diferencēšanās (Karulis 1992, II 561). Iespējams arī, ka baltu **žilas* baltu pirmvalodā apzīmējis kādu citu krāsu, bet, diferencējoties valodām, katrā valodā vārds ieguvis savu nozīmi.

LKŽ ietvertās lietuviešu valodas vārda *žilas* nozīmes ir līdzīgas un savstarpēji saistītas, tomēr lielos vilcienos nosacīti tās var sadalīt divās daļās: pirmkārt, nozīmes, kuras raksturo cilvēka matu krāsu, un ar tām saistītās pārnestās nozīmes ('1. tāds, kas ir sudraba krāsā, balts; 2. tāds, kuram mati ir kļuvuši balti; 8. pārn. tāds, kas sniedzas tālā senatnē, ļoti vecs') un, otrkārt, nozīmes, kuras galvenokārt raksturo dzīvnieka apspalvojumu ('3. pelēks; 4. rūsgani, zilgani pelēks (par cūkas sariem); 5. sirms (par zirgu); 6. palss (par lopu)') (LKŽ XX 575–578). Balstoties uz DLKŽ⁴ 957 sniegtajiem nozīmju skaidrojumiem, var secināt, ka 1. grupas nozīmes atbilst mūsdienu literārās valodas lietojumam, bet 2. grupas nozīmes ir vairāk raksturīgas dialektiem. Arī līdz šim iznākušās lietuviešu izlokšņu vārdnīcas (piemēram, Zietelas, Lazūnu, Druskininku) blakus nozīmei 'sirms (par cilvēka matiem)' sniedz nozīmes 'sirms, pelēks, zilpelēks (par dzīvnieka spalvu)' (Vidugiris 1998, 804; Petrauskas, Vidugiris 1985, 296; Naktinienė, Paulauskienė, Vitkauskas 1988, 479).

Lai gan senajās latviešu valodas vārdnīcās vārdam *zils* dota mūsdienu nozīme (piemēram, Stender 1789, I 263; Lj 255; izņēmums ir vienīgi K. Ulmaņa vārdnīca, kurā minēta arī nozīme 'sirms' [U I 235]), tomēr uz pārdomām vedina šī vārda lietojums latviešu tautasdziesmās. *Latvju dainu* sešos sējumos

bez tradicionālā lietojuma ir sastopami arī šādi vārdu savienojumi: *zila kaza*, piemēram, *Man bij viena zila kaza*,/ *Ta man deva pulka piena*.. (BW I 471, 2948, Lielplatone), *zila ķēve*, piemēram, *Tev, Kristiņ, zili svārki*,–/ *Kur tu tāds padabuji?*/ *Man nosprāga zila ķēve*/ *Avotiņa lejiņā*. (BW III² 652, 20479–3, Alsunga), *zils zirgs*, piemēram, *Kur tu jāsi, sērdienite, Zilu zirgu, zelta seglu?* (BW I 696, 4575, Kabile), *zila, mella tautumeita*, piemēram, *Košs, balts mūs' brālītis/ Vasar' dzimis saulītē*;/ **Zila**, *mella tautu meita/ Ziemu dzima ziemelī*. (BW III³ 27, 21347–2, Kandava), *zila vārna*, piemēram, *Kas ta tāda zila vārna/ Gar sēt-mali vazajās?*/ *Ta bij mana vīra māte/ Ar peleku seģeniti*. (BW III³ 290, 23301, Mazsalaca), *zila odze*, piemēram, **Zila odze, melna odze/ Uz akmini miltus mala**./ *Tur paēda sīvi kungi*,/ *Bārgi tiesu turetaji*. (BW IV 471, 31401, Cīrava), *zili balodiši*, piemēram, “*Divi zili balodiši/ Strautā dzēra dūdodami*..” (BW IV 553, 31956–12, Jaunauce). Vārds *zils* attiecināts arī uz govīm, piemēram, *Iesim, meitas, skatīties, Kādas govis laidarā: Citas zilas, citas melnas*.. (BW V 35, 32420, Pienava, Džūkste). Interesanti, ka lielākā daļa šo īpatnējo lietojumu ir attiecināta uz dzīvnieka apspalvojuma, putna spalvu vai cilvēka matu krāsu.

Ja lietojums *zila melna*, *zili melns* nepārprotami nozīmē ‘ļoti tumšs’, un tas ir pazīstams arī mūsdienu literārajā valodā, tad tādi vārdu savienojumi kā *zila kaza*, *zila ķēve* nav īsti skaidri. Sākotnēji šķiet, ka tie ir tēlaini epitēti, kas vispār ir raksturīgi tautasdziesmām, piemēram: **Zila kaza, vaŗa ragi**,/ *Bukata, bukata!*/ *Ta būs laba skroderim*,/ *Svētu rītu krogū jāt*. (BW V 172, 33371–6). Tomēr, papētot šo iepriekš minēto vārdu savienojumu lietošanas areālu, izrādās, ka, izņemot vienu gadījumu, šīs tautasdziesmas pierakstītas Kurzemē, kuršu substrāta areālā un tā tuvumā: *zila kaza* Aizputes apriņķa Rudbāržos un Grobiņas apriņķa Vērgalē, *zila ķēve* Aizputes apriņķa Alsungā, *zils zirgs* Talsu apriņķa Kabilē un Ventspilī, *zila govs* Ventspils apriņķa Dundagā un Jelgavas apriņķa Džūkstē, *zili sari* (par zirgu) Kuldīgas apriņķa Ezerē un Kuldīgas apriņķa Raņķos. *Zila kaza* ir minēta arī tautasdziesmā no Lielplatones, taču šeit to varētu skaidrot ar lietuviešu valodas ietekmi, jo šis pagasts robežojas ar Lietuvu.

Līdz ar to var izteikt hipotēzi, ka vārds *zils* šajās tautasdziesmās lietots nevis kā nosacīts tēlainās izteiksmes līdzeklis¹, bet ar nozīmi ‘sirms, pelēcīgs’. Lai gan piemēru ir pārāk maz, lai varētu izteikt nopietnus secinājumus, tomēr iespējams, ka kuršu valodā vārdam *zils*, tāpat kā lietuviešu valodas izloksnēs vārdam *žilas*, ir bijusi nozīme ‘sirms, zilganpelēks (par dzīvnieka spalvu)’.

¹ Par izņēmumu varētu uzskatīt dziesmu, kurai bez varianta ar vārdu savienojumu *zila kaza* fiksēti arī varianti ar vārdu savienojumiem *zaļa kaza* un *brūna kaza* (BW V 172, 33371).

Šo pieņēmumu daļēji apstiprina arī Mīlenbaha-Endzelīna vārdnīca, kurā blakus literārajai nozīmei 'blau (zils)' kā otrā nozīme minēta nozīme 'grau (von Haaren) [sirms]' ar norādi, ka tā reģistrēta Kuršu kāpās un Nīgrandē (respektīvi, tajā pašā kuršu substrāta areālā) (ME IV 720). Kā jau minēts, tā fiksēta arī K. Ulmaņa vārdnīcā, gan nenorādot konkrētu vietu, kur tāds lietojums pazīstams (U 1872 I, 235). Savā apcerējumā par kurseniekiem un viņu valodu J. Endzelīns piemin, ka kursenieku valodā *zils* nozīmē 'sirms' tāpat kā lietuviešu *žilas* (Endzelīns DI III₁, 575). D. Zemzare rakstā par govju vārdiem latviešu valodā (Zemzare 1971, 197) min vārdu *zilgalvīte* un atvasina to no latv. *zils* 'blau' + *galva* 'Kopf'. Šo piemēru zinātniece ir atradusi vārdnīcā EH I 806, kurā savukārt dota atsauce uz Pētera Šmita apkopoto tautasdziesmu krājumu: *Es vaicāju mīļai Mārai, / Kā es saukšu savas govīs.. / Kuŗa bija zila gove – / Tā zilā zilgalvīte.* (TDz53394). Lai gan konkrēto dziesmu ir iesūtījis rīdzinieks, visticamāk, arī tā dzirdēta minētajā kuršu substrāta areālā, un līdz ar to dziesmā apdziedāta drīzāk govs ar sirmu vai pelēku, nevis ar zilu galvu.

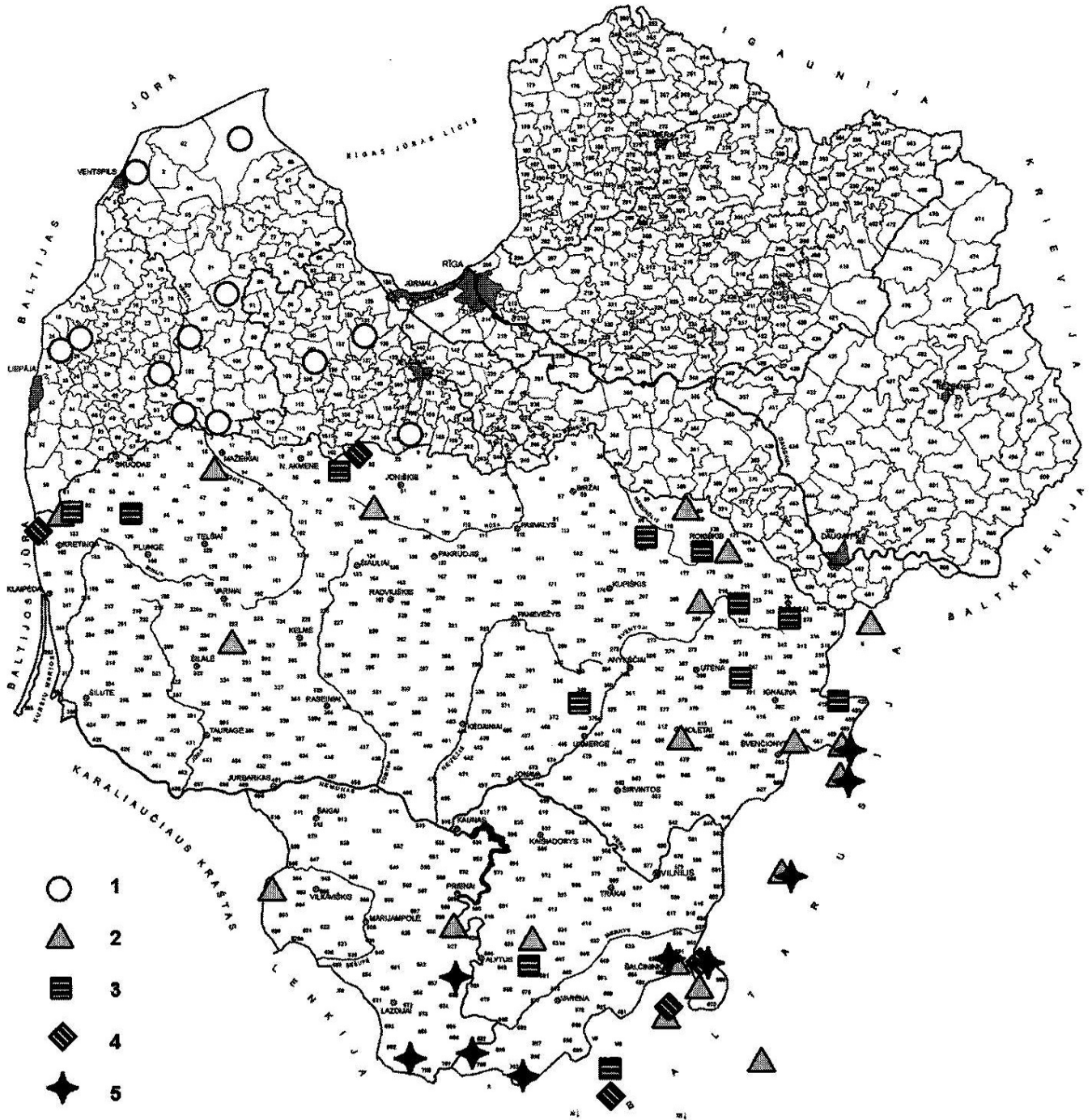
Lai gan pavisam nedaudz, tomēr vārda *zils* nozīme 'sirms' atspoguļojas arī vietvārdos. Piemēram, Bikstos 1939. gadā ir reģistrēts *Zilā zirga kalns*, piebilstot, ka šeit par zilu zirgu sauc tumši sirmu (LVK). Biksti gan neietilpst kuršu substrāta areālā, taču ar to gandrīz robežojas, savukārt no Lietuvas robežas tie atrodas pārāk tālu, lai to varētu uzskatīt par lietuviešu valodas ietekmi.

Līdz ar to gribētos pieņemt, ka Kurzemē (tajā skaitā arī Kurzemes jūrmalā) pierakstītajās tautasdziesmās minētās *zilās govīs*, *zilie zirgi* un *zilās kazas* patiesībā ir 'tumši sirmas, pelēkas, zilganpelēkas'. Mūsdienās Kurzemē runā vairs tikai par *zilām govīm* (kuras patiesībā ir gaiši brūnganpelēkas vai zilganpelēkas), bet uz kazām un zirgiem šo vārdu šādā nozīmē vairs gandrīz neattiecina.

Kā jau minēts raksta sākumā, tieši tādā pašā nozīmē lietuviešu izloksnēs ir plaši lietots atbilstošais lietuviešu valodas vārds *žilas*: *žilā kiaulē* 'pelēka cūka', *žilas arklys* 'sirms zirgs', *žilā karvė* 'zilganpelēka, palsa govs' (LKŽ XX 577).

Balstoties uz LKŽ ietvertajiem piemēriem, izveidotajā kartē (skat. 1. karti) atklājas, ka vārda *žilas* lietojums, raksturojot zilpelēku, brūni pelēku vai sirmu dzīvnieka apspalvojumu, ir diezgan perifēriāls. Šīs nozīmes ir pazīstamas galvenokārt lietuviešu un latviešu un lietuviešu un baltkrievu pierobežas izloksnēs. Aplūkojot šo karti, kurā ietverts arī latviešu valodas materiāls, šķiet, ka liet. izl. *žilas* 'sirms, pelēks (par dzīvniekiem)' un latv. *zils* 'sirms, pelēks (par dzīvnieku apspalvojumu)' (Kurzemē) kādreiz ir veidojuši kopīgu leksikas areālu. Tā kā perifēriālie valodas fakti nereti ir senāki, varētu piesardzīgi

izteikt arī hipotēzi, ka nozīme ‘pelēks, zilpelēks (galvenokārt par dzīvnieka spalvu, bet atsevišķās lietuviešu izloksnēs, arī, piemēram, par acu krāsu)’, kuru glabā lietuviešu valodas izloksnes un kas, visticamāk, ir bijusi plaši izplatīta arī Kurzemē, ir baltu **žilas* sākotnējā nozīme. No tās vēlāk varēja izveidotās lietuviešu ‘sirms (par cilvēku)’ un latviešu ‘zils’.

1. karte. Izloksnes, kurās latv. *zils* (balstoties uz latviešu tautasdziesmu (BW) pierakstiem, ME un LVK) un liet. *žilas* (balstoties uz LKŽ piemēriem) apzīmē tumši sirmu vai pelēku krāsu, raksturojot dzīvnieka spalvu: 1. latv. *zils* ‘tumši sirms, pelēcīgs (par dzīvniekiem)’, 2. liet. *žilas* ‘pelēks’, 3. liet. *žilas* ‘rūsganpelēks vai zilganpelēks (par dzīvniekiem)’, 4. liet. *žilas* ‘zilganpelēks, gaiši pelēks (par dzīvniekiem)’, 5. liet. *žilas* ‘sirms (par dzīvniekiem)’.

2. Atšķirībā no iepriekš analizētās homogenēmas otram vārdu pārim semantiskā diferenciācija latviešu un lietuviešu valodā nav tik krasa, taču arī šajā gadījumā nozīmes nevar uzskatīt par identiskām.

Latv. *ruds* 'dzeltenbrūns ar sarkanīgu nokrāsu' (LLVV 62, 706) : liet. *rūdas* 'tāds, kas ir kūdras krāsā, brūns' (DLKŽ⁴, 665).

Papētot etimologu (piemēram, E. Frenkela, A. Valdes) sniegtos ide. valodu piemērus, var pamanīt, ka šīs saknes vārdi ide. valodās ir saistīti galvenokārt ar sarkanu krāsu, kā, piemēram, liet. *raudā* 'sarkanums, sārtums (debesīs)', *raudónas* 'sarkans', *raūdinti* 'iekrāsot, nokrāsot, padarīt sarkanu', latv. *raūds* 'sarkans, sārts, gaiši brūns', senbulgāru *ruměnbъ*, krievu *rumjanyj* 'sarkans, sārts', *rudyj*, *rudoj* 'asinssarkans, sarkanmatains', senindiešu *rudhirá-* 'sarkans, asiņains', tohāru *A rātram*, *rtārye* (Gen. sg. f.) 'sarkans', lat. *ruber*, *rusus* 'sarkans', senaugšvācu *rōt* 'sarkans' u. c. (Fraenkel II 704t.), avestas *raōdita* 'sarkans, sārts' u. c. (VWIS II 358).

Taču, neskaitot liet. *rūdas* un latv. *ruds*, arī dažiem citiem šīs saknes ide., precīzāk, baltu un slāvu, valodu vārdiem piemīt brūnas, sarkanbrūnas krāsas semantika, piemēram, liet. *rūsvas*, *rusnūs* 'sarkanbrūns', *rūstas* 'violets, brūngans', krievu *rusyj* 'tumši blonds, gaiši brūns', baznīcslāvu *rvdbrъ*, krievu *rědryj* 'tumši brūns' (Fraenkel II 704t.).

LKŽ lietuviešu valodas vārdam *rūdas* dotas trīs nozīmes, no kurām 1. ir 'tumši dzeltens', kas laikam gan jāsaprot kā 'brūns', bet 2. un 3. nozīme ir pārnestās nozīmes – '2. nabadzīgs', '3. nacistisks' (LKŽ XI 862). Tomēr, spriežot pēc LKŽ sniegtajiem piemēriem, lietuviešu *rudas* aptver nedaudz plašāku krāsu spektru nekā latviešu *brūns*, jo vārdu *rudas* var attiecināt gan uz brūnām acīm, gan uz kaut ko rūsganu, piemēram, vāveri.

Latviešu valodas senajās vārdnīcās vārds *ruds* sākotnēji skaidrots kā 'brūns', tā tas ir, piemēram, 1638. g. izdotajā pirmajā latviešu valodas vārdnīcā G. Manceļa darbā *Lettus: rudds* 'braun' (Fennell 1988, 78). Savukārt 17. gs. pirmajā pusē sarakstītajos K. Fīrekera latviešu valodas vārdnīcas manuskriptos vārds *ruds* skaidrots kā 'tumši sarkans' un 'brūns' (Fennell 2000, II 111). 17. gs. beigās sarakstītajā vārdnīcas *Manuale Lettico-Germanicum* manuskriptā, atsaucoties uz J. Langija latviešu-vācu vārdnīcas manuskriptu, vārds *ruds* skaidrots kā 'braun, schwarzbraun (brūns, melni brūns)' (MLG II 427). Interesanti, ka G. Manceļa vārdnīcā vēl nav ietverts aizguvums *brūns*, ar kuru brūnā krāsa tiek apzīmēta arī mūsdienās, savukārt abās tikko minētajās 17. gs. vārdnīcās vārds *brūns* jau ir sastopams. 18. un 19. gs. vārdnīcās (G. F. Stendera, G. Bražes, K. Ulmaņa, Kr. Valdemāra u. c.) latviešu valodas vārds *ruds*

jau skaidrots tikai kā 'rötlich', 'rotbraunlich', 'rothbraun', respektīvi, līdzīgi kā mūsdienās.

Pamatojoties uz to, ka G. Manceļa vārdnīcā vārds *brūns*, kas ir aizguvums no viduslejasvācu *brūn*, vēl nav ietverts, K. Karulis uzskata, ka tas īsti latviešu valodā ieviesās tikai 17. gs. beigās un 18. gs. Etimologs vēl piemetina, ka "Jēdzienu 'brūns' agrāk latviešu valodā izteica ar vārdiem *ruds* (par matiem, acīm) un *bērs* (par zirgiem..)" (Karulis 1992, I 149). Tas saskan ar jau minētajiem 17. un 18. gs. vārdnīcu dotumiem.

Ar nozīmi 'tīri brūns' vārds *ruds* ir lietots arī latviešu tautasdziesmās – bieži sastopamajā vārdu savienojumā *rudas acis* ar nozīmi 'brūnas acis', piemēram: *Tautas meita skudractiņa/ Vaino manu bāleliņu;/ Pate Dieva izvainota/ Rudajām actiņām.* (BW III³ 30, 21367); *Šauras, šauras man actiņas,/ Es puišeli cauri redzu:/ Tam puišelim rudas acis,/ Tas dzers sievas asariņas.* (BW II 625, 9831-2) vai arī *Vai, manu mīlo, Balto māsiņ, Pie tāda rudača Piesēdinata! Tādas pašas rudas acis, Kā manam kucenam.* (BW III³ 36, 21401). Citos vārdu savienojumos vārds *ruds* drīzāk lietots ar nozīmi 'sarkanīgi brūns', piemēram, *ruda vara gredzentiņu* (BW II 135, 6239), *Es ar savu māmuliņu/ Vienreiz gluži sabāros:/ Jau man rudas vilnainites,/ Vēl mazgaja rāvienā.* (BW II 46, 5613) vai pat ar 'pelēks', piemēram, *Es vecam gultu taisu Uz vecām ecežām; Es paliku pagalvī Divi rudus akmentiņus.* (BW III¹ 565, 15705-3) (šāda nozīme minēta arī ME III 554).

Ņemot vērā to, ka tautasdziesmās vārdam *ruds* nozīme 'brūns' ir tikai vārdu savienojumā *rudas acis*, iespējams, ka tas ir uztverams kā kolokācija jeb ciešs vārdu savienojums. Kā zināms, kolokācijas dažkārt glabā senākas nozīmes, kas citos vārdu savienojumos vairs netiek lietotas. Interesanti, ka arī G. F. Stendera 1789. g. vārdnīcā blakus vārda *ruds* skaidrojumam 'rötlich falb (sārti palss)' sniegts vārdu savienojums *rudas azzis*, kas tulkots kā 'braune Augen (brūnas acis)' (Stender 1789, I 288).

Pamatojoties uz to, ka lietuviešu valodā ar vārdu *rūdas* apzīmē galvenokārt brūnu krāsu, bet atsevišķos gadījumos arī sarkanīgi brūnu (piem., *ruda voverė*), savukārt latviešu valodā vārds *ruds* atšķirībā no mūsdienām agrāk ir nozīmējis arī 'tīri brūns', var pieņemt, ka baltu pirmvalodā sarkanīgi brūnai (lapsas, vāveres) un brūnai krāsai (acu, matu [ne rudu mūsdienu izpratnē]) ir bijis viens apzīmējums **rudas*. Ar laiku, valodām diferencējoties, diferencējušās arī šo vārdu nozīmes. Lietuviešu valodā ar vārdu *rūdas* sāka apzīmēt galvenokārt brūnu krāsu, savukārt ar tās pašas saknes vārdu *raūsvas* iesārtu (runājot arī par lapsām, iesarkaniem cilvēka matiem). Latviešu valodā ar vārdu

ruds apzīmē dzeltenbrūnu krāsu ar sarkanīgu nokrāsu (galvenokārt, runājot par cilvēka matiem, dzīvnieku (piemēram, lapsu, kaķu) spalvu, savukārt brūno krāsu latviešu valodā ap 17. gs. sāka apzīmēt ar ģermānismu *brūns*. Varētu arī izteikt hipotēzi, ka brūnās krāsas jēdziens baltu tautās ir radies salīdzinoši vēlu.

Šo krāsu apzīmējumu analīze ļauj izdarīt arī dažus vispārīgus secinājumus:

1) krāsu uztvere, tāpat kā, piemēram, garšas sajūta, ir subjektīva, tādēļ krāsu apzīmējumiem ir iespējama lielāka semantiskā diferenciacija nekā īpašības vārdiem kopumā;

2) acīmredzot daļa krāsu nosaukumu veidojušās relatīvi nesenā periodā katrā valodā (latviešu un lietuviešu) atsevišķi;

3) senas krāsu apzīmējumu nozīmes nereti glabā folklorā, it īpaši tautasdziesmas.

MANCHE SEMANTISCH UNTERSCHIEDLICHE HOMOGENETISCHE FARBENBENENNUNGEN IN DER LETTISCHEN UND LITAUISCHEN SPRACHE (*zils* : *žilas*, *ruds* : *rūdas*)

Zusammenfassung

Im Beitrag sind zwei formal entsprechende, aber semantisch unterschiedliche Wortpaare der lettischen und litauischen Sprache – lett. *zils* 'blau' : *žilas* 'grau', *ruds* 'rötlich, rotbraun' : *rūdas* 'braun' – analysiert. Auf der Basis von Angaben der Mundarten, der etymologischen Untersuchungen, der alten Wörterbücher und Texte wie auch Folklore wurde versucht festzustellen, welche der beiden Sprachen die altertümlichere Bedeutung aufbewahrt hat und welche semantische Prozesse in der Bedeutungsentwicklung dieser Farbenbenennungen geschehen sind.

Die Analyse dieser Farbenbenennungen ließ auch manche allgemeine Schlussfolgerungen ziehen: 1) die Wahrnehmung von Farben ist subjektiv, deshalb ist bei Farbenbenennungen die Möglichkeit der semantischen Differenziation größer als bei Adjektiven insgesamt; 2) offensichtlich ist ein Teil der Farbenbenennungen in relativ später Periode in jeder Sprache unabhängig entstanden; 3) alte Farbenbenennungen haben sich nicht selten in der Folklore, besonders in den Volksliedern, erhalten.

LITERATŪRA

BW – *Latvju dainas*, sak. K. Barons (un H. Visendorfs) 1–4, Jelgava un Peterburga, 1894–1915.

DLKŽ⁴ – Stasys Keinys (red.) *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 4 leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.

EH – Jānis Endzelīns, Edīte Hauzenberga, *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai* 1–2, Rīga: Kultūras fonds (1), Grāmatu apgāds (2), 1934–1946.

Endzelīns DI – Jānis Endzelīns, *Darbu izlase* 1–4², Rīga: Zinātne, 1971–1982.

Fennell Trevor G. 1988, *A Latvian-German revision of G. Mancelius' Lettus (1638)*, Melbourne: Latvian Tertiary Committee.

Fennell Trevor G. 2000, *Fürecker's dictionary: A concordance: [Fīrekerā vārdnīca: Vārdu rādītājs]* 1–2, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.

Fraenkel – Ernst Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1–2, Heidelberg: Winter-Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.

Karulis Konstantīns 1992, *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* 1–2, Rīga: Avots.

Lj – *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. Pēc manuskripta izdevis un ar apcerējumu par J. Langija dzīvi, rakstību un valodu papildinājis E. Blese, Rīga: Latvijas Universitāte, 1936.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* 1, 3–20, Vilnius, 1941, 1956–2002; 2, Kaunas, 1947; 1²-2² – 2 leid., Vilnius, 1968–1969.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca* 1–8, Rīga: Zinātne, 1972–1996.

LVK – *Latvijas vietvārdu kartotēka*, kas glabājas LU Latviešu valodas institūtā.

Mancelius Georgius 1654, *Lang=gewünschte Lettische Postill* 1–3, Rīga.

ME – *K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca* 1–4, rediģējis, papildinājis, turpinājis (/nobeidzis 4) J. Endzelīns, Rīga, 1923–1932.

MLG – *Manuale Lettico-Germanicum* 1–2, Rīga, 2001.

Naktinienė Gertrūda, Aldona Paulauskienė, Vytautas Vitkauskas 1988, *Druskininkų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas.

Petrauskas Jonas, Aloyzas Vidugiris 1985, *Lazūnų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas.

Sabaliauskas Algirdas 1990, *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas.

SKSŽ – *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*, sudarė K. Pakalka, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

Stender Gothard Friedrich 1789, *Lettisches Lexikon* 1–2, Mitau.

TDz – *Tautas dziesmas, papildinājums K. Barona „Latvju Dainām“* 3, red. P. Šmits, Rīga, 1938.

Trumpa Anta 2005, *Adjektīvu semantiskā diferenciacija latviešu un lietuviešu valodā*. Promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu diahroniskās valodniecības apakšnozarē, Latvijas Universitāte.

U – Carl Ulmann, *Lettisches Wörterbuch 1: Lettisch-deutsches Wörterbuch*, Riga, 1872.

Vidugiris Aloyzas 1998, *Zietelos šnektos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

VWIS – Alois Walde, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* 1– 2, Berlin und Leipzig: de Gruyter, 1927–1932.

Zemzare Daina 1971, Par govju vārdiem latviešu valodā, *Baltistica* 7(2), 189–200.

Anta TRUMPA

LU Latviešu valodas institūts

Akadēmijas lauk. 1

LV–1055 Rīga

Latvija

[antat@latnet.lv]